DEN ØKONOMISKE SITUATION I DANMARK

Den danske økonomi i 2. kvartal 1964

I de vurderinger af udviklingen i den danske økonomi, der blev fremsat ved årsskiftet, var det et gennemgående træk, at medens aktivitetsstigningen i årets første halvdel forventedes at blive forholdsvis begrænset, ville der i årets sidste halvdel indtræde en noget mere udtalt vækst og et heraf følgende pres på arbejdsmarkedet. De indtil nu fremkomne oplysninger om udviklingen i 2. kvartal tyder på, at dette omsving er indtruffet hurtigere end almindeligt ventet. For kvartalet som helhed har den gennemsnitlige ugentlige ledighed omfattet ca. 10.400 personer eller knapt 20 % færre end i 1962. I forhold til sidste år er ledigheden næsten halveret. Antallet af arbejdsløshedsforsikrede voksede i samme tidsrum med ca. 3 resp. ca. 1,5 % til ca. 780.000 personer. Ligesom i 1. kvartal skyldes faldet i den samlede ledighed hovedsagelig en stærk forbedring af beskæftigelsesfor-

TABEL 1

Den gennemsnitlige ledighed efter de ugentlige opgørelser.

1000 ledige

	Arbejdsmænd			Byggefag			Andre mænd			Kvinder			I alt		
	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964
1. kvartal	35,0	52,6	31,0	1,9	4,8	2,0	5,6	8,3	6,9	3,5	4,1	3,7	46,0	69,8	43,6
April ...	15,8	24,4	12,3	0,3	1,3	0,6	3,4	5,6	4,0	3,0	3,3	2,7	22,5	34,6	19,6
Maj	6,9	8,7	3,0	0,1	0,3	0,2	2,1	3,3	2,0	1,6	2,1	1,8	10,7	14,4	7,0
Juni	3,0	3,8	2,0	0,0	0,1	0,1	1,5	2,3	1,4	1,0	1,5	1,1	5,5	7,7	4,6
2. kvartal	8,6	12,3	5,8	0,1	0,6	0,3	2,3	3,7	2,5	1,9	2,3	1,9	12,9	18,9	10,4

holdene for arbejdsmændene, hvis ledighed reduceredes med ca. 33 % i forhold til 1962 og med ca. 53 % i forhold til sidste år. Oplysninger om antallet af ledige fordelt efter arbejdsløshedens art og varighed tyder på, at faldet i arbejdsløsheden alene vedrører de egentlige arbejdsløse, idet der hverken blandt de kortvarigt arbejdsløse eller blandt ældre arbejdere synes at være sket nogen meget udtalt ændring i beskæftigelsesforholdene sammenlignet med de nærmest foregående år.

Ikke mindst i byggesektoren har aktivitetsforøgelsen efterhånden ført til en mærkbar mangel på arbejdskraft, hvilket på ny har givet anledning

TABEL 2[1])

Byggevirksomheder i »Byer m. v.« 1. halvår.

1000 m²

		Påbegyndt	Fuldført	Igangværende ult. kvartalet
Beboelsesejend.	1962	1488	1128	3117
	1963	1026	1153	2859
	1964	1382	1259	3097
Erhvervsejend.	1962	892	764	1681
	1963	682	619	1760
	1964	883	781	1808
Ikke-erhvervsejend.[2]) ...	1962	216	182	805
	1963	122	137	722
	1964	236	139	828
I alt	1962	2596	2074	5603
	1963	1830	1909	5341
	1964	2501	2179	5733

1) Foreløbige tal.
2) Væsentligst institutionsbyggeri, f. eks. skoler og sygehuse.

til debat om mulighederne for at opnå en jævnere byggerytme over året og derigennem en bedre udnyttelse af byggekapaciteten (cf. nedenfor).

Som ventet har det påbegyndte etageareal i årets første kvartal ligget meget betydeligt over sidste års niveau. Forklaringen på den kraftige stigning er dels den langvarige frostperiode i begyndelsen af 1963, der i almindelighed betød en »forkortelse« af byggesæsonen, dels den førte byggepolitik, der indebar en stærk begrænsning af det offentlige (ikke-erhvervsmæssigt byggeri) og det regulerede byggeri, idet det var regeringens opfattelse, at de udskudte påbegyndelser i årets første måneder ville blive søgt gennemført, så snart vejrforholdene tillod det, hvilket ville indebære en betydelig risiko for en »overophedning« af byggevirksomheden.

Også i forhold til 1962 er der imidlertid tale om en ikke ringe stigning. For samlede påbegyndelser androg den ca. 16 %, for boligbyggeriet alene ca. 11 % og for erhvervsbyggeriet ca. 38 %. Derimod lå påbegyndelserne af ikke-erhvervsmæssigt byggeri ca. 8 % lavere end for to år siden.

Fuldførelserne lå i 1. kvartal i år på nogenlunde samme niveau som i 1962 og ca. 6 % højere end sidste år. Der er således sket en betydelig forøgelse i det samlede etageareal under opførelse, som ved udgangen af marts var på ca. 490.000 m² eller ca. 10 % større end i de to foregående år.

I løbet af 2. kvartal synes det stærke pres på byggekapaciteten dog at have aftaget lidt. Som følge af en betydelig forøgelse af det fuldførte byggeri – især for erhvervsbyggeriets vedkommende – blev det igangværende byggeri, trods en fortsat ret betydelig vækst i påbegyndelserne, re-

duceret noget. Ved udgangen af 1. halvår lå det dog et par procent højere end i 1962, og henved 8 % højere end sidste år.

Med henblik på en lempelse af det stramme arbejdsmarked – specielt inden for byggesektoren – har regeringen efter drøftelser med formandsskabet for Det Økonomiske Råd medio juni iværksat en række foranstaltninger: Man har således besluttet at udskyde ikke absolut nødvendige reparationer og al vedligeholdelsesarbejde vedr. statens bygninger til vintermånederne. Igangsættelse af nye offentlige byggearbejder udskydes fra den 1.9. til den 1.10., og nye offentlige anlægsarbejder fra den 15.9. til den 15.10. Landets kommuner er blevet anmodet om at henlægge reparations- og vedligeholdelsesarbejder til vinteren. Det er desuden besluttet at undlade genindkaldelser til forsvaret i år, ligesom man overvejer mulighederne for en hurtigere hjemsendelse af visse grupper af værnepligtige. Endelig har boligministeren og arbejdsministeren indledt forhandlinger med fagorganisationerne i byggesektoren om mulighederne for øget adgang til overarbejde.

Industriens beskæftigelse – målt ved antal arbejdstimer – har i år ligget overraskende lavt. For 1. kvartal viste det samlede beskæftigelsesindeks en nedgang på ca. 4 % sammenlignet med 1962 og på ca. 3 % sammenlignet med sidste år. Til trods herfor viser et af Statistisk Departement beregnet indeks for industriens produktion i 1. kvartal en stigning på ca. 12 % i forhold til sidste år og på ca. 13 % i forhold til 1962. Ved en vurdering af beskæftigelsesstigningen sammenholdt med produktionsforøgelsen må man tage i betragtning, at beskæftigelsesindekset er udarbejdet på grundlag af oplysninger om større industrivirksomheder, hvilket i de sidste år har medført en undervurdering af beskæftigelsesniveauet. På den anden side har der formentlig været tale om betydelige produktivitetsstigninger.

TABEL 3

Mængdeindeks for industriproduktionen 1. kvartal.

1961 gns. = 100

	1962	1963	1964
Nærings- og nydelsesmiddelind. ..	93	95	102
Tekstilind.	107	103	116
Fodtøjs- og beklædningsind.	105	97	106
Træ- og møbelind.	96	97	107
Papir- og grafisk ind.	102	108	112
Kemisk ind.	107	112	133
Sten-, ler- og glasind.	83	67	98
Jern- og metalind.	101	103	111
Transportmiddelind. excl. værftsind.	125	97	108
Anden ind.	106	104	128
I alt	100	99	111

TABEL 4

Industriens omsætning af egne varer 1. kvartal.

mill. kr.

	1962	1963	1964
Nærings- og nydelsesmiddelind.[1]) .	1051	1160	1254
Tekstilind.[1])	295	287	328
Fodtøjs- og beklædningsind.[1])	286	266	290
Træ- og møbelind.	231	236	263
Papir- og grafisk ind.	430	462	496
Kemisk ind.[1])	620	651	777
Sten-, ler- og glasind.	214	173	263
Jern- og metalind.[1])	1381	1404	1532
Transportmiddelind. excl. værftsind.	162	171	199
Anden ind.[1])	144	138	165
I alt[1])	4814	4899	5506

1) Omsætningstallene er korrigerede for de brancher, der ikke er medtaget ved beregningen af indekset for industriproduktionen.

Mere påfaldende er det, at den i sammenligning med sidste år stærke ekspansion har kunnet ske til næsten uændrede priser. Såvel totalt som for de enkelte industrier synes omsætningen af egne varer at være steget i omtrent samme tempo som produktionen. Man kan dog næppe på dette grundlag drage videregående slutninger om industriens konkurrenceevne fremover. Den ringe kapacitetsudnyttelse i de første måneder af 1963 har formentlig betydet et i forhold til produktionsomfanget relativt højt omkostningsniveau samtidig med, at den skærpede konkurrence på eksportmarkederne har vanskeliggjort prisforhøjelser på kortere sigt. Hertil kommer, at den stigning i de internationale råvarepriser, der satte ind sidste efterår, og som for en række varer synes at have nået sit højdepunkt i årets første måneder, først med nogen forsinkelse er slået igennem i det indenlandske prisniveau. I 1. kvartal var dette kun delvist tilfældet, og udviklingen i engrosprisindekset for importerede varer tyder på, at det ved udgangen af 1. halvår endnu ikke var sket i fuldt omfang.

Ved en vurdering af prisniveauets fremtidige udvikling må man desuden tage hensyn til de lønforhøjelser, der gennemførtes i marts måned, dels på grund af dyrtidsreguleringen dels i henhold til helhedsløsningens 2. trin. Tilsammen skønnes de nævnte forhøjelser at have medført en stigning i lønniveauet på 5–6 %. Der blev ikke med juli-pristallet udløst nogen dyrtidsregulering, hvorfor lønstigningerne i det kommende halve år vil være begrænset til lønglidningen. På baggrund af de generelle løntillæg fra marts kunne man formode, at denne måtte blive af beskedent omfang, men med det nuværende stramme arbejdsmarked hviler en forventning herom på et noget usikkert grundlag.

TABEL 5

Reguleringspristallet.

januar 1963 = 100

	april 1963	juli 1963	okt. 1963	jan. 1964	april 1964	juli 1964
Fødevarer	103,2	100,7	101,7	102,5	104,3	106,1
Klæder, fodtøj, vask	100,7	100,4	100,5	100,9	101,8	102,2
Brændsel, belysning	101,8	102,0	103,1	104,7	107,6	108,2
Anskaf. og vedligehold. af varige forbrugsv.	101,7	101,3	101,3	101,2	101,9	102,1
Spiritus, tobæk, fortæring ude	100,2	100,4	100,8	101,1	102,3	104,1
Transport	100,4	101,8	101,6	102,8	103,8	104,3
Forsk. varer og tjenester	101,2	102,2	102,7	104,3	106,9	107,6
Varer og tjenester i alt	101,9	101,0	101,6	102,5	104,1	105,2
Bolig	100,0	100,0	100,0	104,4	104,4	104,4
I alt	101,6	100,9	101,4	102,8	104,2	105,1

Som nævnt synes den kraftige stigning i de internationale råvarepriser ved midten af foråret at være blevet afløst af en stabilisering – dog viser priserne på enkelte varer – bl. a. visse metaller – en fortsat, om end afsvækket, vækst. Engrosprisindekset for danske varer viser en stigning gennem 1. halvår på ca. 3 %. Såvel disse oplysninger som udviklingen i reguleringspristallet og i forbrugerprisindekset tyder på, at stigningen har været koncentreret omkring relativt få varer. Lønforhøjelserne i marts synes at være registreret allerede i reguleringspristallet for april, og siden da har prisudviklingen for industrielle færdigvarer været forholdsvis rolig. Derimod er priserne på fødevarer, navnlig animalske fødevarer, samt på forskellige tjenesteydelser steget ret kraftigt. Af den samlede stigning i reguleringspristallet i 1. halvår på ca. 2,3 % vedrører ca. 1,6 % disse to grupper.

Detailomsætningen ligger fortsat meget højt sammenlignet med de to foregående år, men den betydelige mængdemæssige stigning, der prægede årets første måneder, synes at være aftaget.

Som følge af den meget høje og stigende aktivitet i den danske økonomi er også importen steget stærkt. I 1. kvartal lå den samlede vareimport omkring 20 % højere end i de to foregående år, og i 2. kvartal synes væksten nærmest at være blevet forstærket. Det gælder især råvareimporten og i de seneste måneder tillige importen af maskiner og instrumenter. For en del hænger dette sammen med lagerbevægelserne i årets første kvartal. Oplysninger om råvarelagrene ved kvartalets udgang viste således en stigning i forhold til 1963 på ca. 11 %, og medens lagrene i 1. kvartal sidste år reduceredes med ca. 12 %, var der i år kun tale om en nedgang på ca. 5 %. Den tilsvarende opgørelse i 1962 viste ult. 1. kvartal en stigning i forhold til det foregående år på ca. 15 % og en sæsonmæssig nedgang i

TABEL 6

Detailomsætningsindeks 1. halvår.

1961 gns. = 100

		Januar-februar	Marts-april	Maj-juni
Nærings- og nydelsesmidler	1962	94	108	113
	1963	105	118	124
	1964	117	125	130
Beklædning m. v.	1962	89	93	118
	1963	96	92	116
	1964	107	99	124
Andre forbrugsvarer	1962	92	104	112
	1963	92	102	108
	1964	107	108	116
I alt detailhandel	1962	93	104	114
	1963	101	110	119
	1964	113	117	127

TABEL 7

Vareimporten i 1. halvår.

mill. kr.

	1962	1963	1964
Råstoffer til landbrug	679	571	743
Råstoffer til industri	1544	1489	1876
Brændsel	842	934	1055
Forarbejdede varer	3572	3670	4639
Nærings- og nydelsesmidler	393	460	575
I alt	7030	7124	8888

løbet af kvartalet på ca. 5 %. Selv om lagerforøgelsen i år formentlig i et vist omfang har karakter af fremskyndede indkøb i forventning om en senere prisstigning, kan den næppe siges at være ekstraordinær, men må snarere tages som udtryk for en justering af beholdningerne til et forventet højere aktivitetsniveau. Importen af råvarer er da også fortsat i 2. kvartal i nogenlunde uændret omfang, og denne synes ikke at være aftaget specielt for de varer, af hvilke lagerbeholdningerne var steget særlig stærkt.

TABEL 8

Procentvis ændring i vareimporten.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Råstoffer til landbrug	– 16	– 36	26	38	22
Råstoffer til industri	– 4	2	–	30	23
Brændsel	11	– 4	8	20	5
Forarbejdede varer	3	– 4	– 1	19	33
Nærings- og nydelsesmidler	18	– 6	23	25	24
I alt	1	– 6	3	23	26

TABEL 9

Vareeksporten i 1. halvår.

mill. kr.

	1963	1964
Landbrugsvarer	3100	3225
Fiskeprodukter	244	275
Nærings- og nydelsesmidler	107	162
Olie- oliekager m. v.	145	158
Medicinalvarer	84	106
Andre kemiske produkter	209	243
Maskiner, instrumenter	1058	1107
Møbler	86	122
Andre trævarer	79	98
Tekstil og beklædning	219	288
Transportmidler	389	203
Metalvarer	184	225
Andre varer	362	510
I alt	6266	6722

Eksporten ligger fortsat højt. I alt androg den samlede eksport i 1. halvår ca. 6720 mill. kr. – en stigning i forhold til 1963 på ca. 7 %. Forøgelsen vedrører næsten udelukkende industrieksporten. der steg med godt en halv snes procent. medens landbrugseksporten næsten var uændret.

Som det var tilfældet i 1. kvartal, dækker den samlede stigning i industrieksporten også i de seneste måneder over betydelige forskelle mellem de enkelte varegrupper. Medens der for de fleste varer er tale om en meget betydelig vækst – for kemiske produkter samt jern- og metalvarer ca. 25 %, for tekstilvarer m. v. ca. 30 % og for møbler ca. 40 % – er maskineksporten, der i 1963 steg meget stærkt, fortsat stagnerende. Det markante omsving i eksportudviklingen for denne branche kan kun i begrænset omfang forklares ved stigende omkostninger og forringet konkurrenceevne. Snarere synes forholdet at være det, at den kraftigt voksende indenlandske efterspørgsel efter såvel forbrugs- som investeringsvarer nu beslaglægger en større del af den samlede produktionskapacitet, således at en række eksportordrer, der er indgået i begyndelsen af året, endnu ikke har kunnet effektueres. En af Statistisk Departement offentliggjort undersøgelse[1]) over investeringsplanerne i større industrivirksomheder – omfattende ca. 3/4 af arbejdsstyrken – viser således, at investeringerne i 1964 skønnes at blive i alt ca. 10 % højere end sidste år. For tekstilindustrien og sten-, ler- og glasindustrien forventes dog en stigning på ca. 30 %. Omvendt skulle der blive tale om et nogenlunde uændret investeringsniveau for træ- og møbelindustrien og den kemiske industri. Det samtidigt offentliggjorte konjunkturbarometer tyder ligeledes på en fortsat vækst i produktion og beskæfti-

[1]) Statistiske Efterretninger nr. 29, 1964.

gelse for de fleste industrigrene. Man må endelig tage i betragtning, at der i sammenligning med sidste år er sket en ændring i industiexportens geografiske fordeling. Medens der i samhandelen med de vesteuropæiske lande er tale om en betydelig stigning – godt 120 mill. kr. – er exporten til Østeuropa (U. S. S. R. og Polen) faldet med ca. 85 mill. kr. Også for værfternes vedkommende synes den forholdsvis ringe eksport at måtte forklares ved forsinkede leverancer. Som nævnt i forrige nr. af »Økonomi og politik« regner man med, at den samlede eksport af skibe i år vil blive af nogenlunde samme omfang som sidste år.

TABEL 10

Procentvis ændring i industrieksporten for visse hovedvaregrupper.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Olie, oliekager m. v.	4	14	15	24	÷5
Medicinalvarer	÷1	5	18	29	23
Andre kemiske produkter	24	32	13	19	26
Maskiner, instrumenter	22	7	–	2	7
Møbler	15	28	5	39	44
Andre trævarer	15	24	9	36	15
Tekstil og beklædning	21	24	12	30	33
Metalvarer	22	19	19	25	20
Transportmidler	110	229	÷40	÷29	÷58

Landbrugsproduktionen har i 1964 for de fleste varer været stagnerende eller faldende, men som følge af høje priser har der været tale om relativt betydelige stigninger i produktionsværdien. I årets første 5 måneder lå den samlede produktion ca. 3 % lavere end sidste år, medens produktionsværdien viste en stigning på ca. 11 %. Der var dog tale om betydelige forskelle mellem de enkelte varer. Særligt udtalt var de modsat rettede pris- og mængdebevægelser for okse- og kalvekød, hvor produktionsværdien trods en nedgang i mængderne på ca. 30% steg med ca. 4%. Kun for ægpro-

TABEL 11

Eksporten af landbrugsvarer i 1. halvår.

mill. kr.

	1963	1964
Svin, bacon, flæsk	807	988
Hornkvæg, okse- og kalvekød	503	477
Smør	342	341
Ost	176	186
Æg	101	48
Slagtet fjerkræ	120	124
Andre varer incl. konserves	1051	1061
I alt	3100	3225

duktionen var prisvirkningen dominerende, således at en nedgang i produktionen på et par procent medførte et fald i værdien på godt en halv snes procent. I hovedtræk har dette mønster også haft gyldighed for landbrugseksporten. I alt var der tale om en stigning i eksportværdien på et par procent.

For svinekød og flæsk har de gunstige afsætningspriser muliggjort en stigning i eksportprovenuet på ca. 25 %, medens de udførte mængder kun er steget med ca. 5 % i forhold til sidste år. Sammenlignet med årets første måneder har der ganske vist været tale om et fald i eksportpriserne, men disse synes fra omkring marts at være blevet stabiliseret på et niveau, der ligger godt en halv snes procent højere end sidste år. For levende kvæg samt okse- og kalvekød har eksportpriserne været stigende gennem 1964 og lå ved udgangen af maj ca. 50 % højere end sidste år. Takket være denne betydelige prisstigning har indtjeningen kunnet opretholdes på omtrent samme niveau som sidste år trods en betydelig nedgang i de udførte mængder – for levende kvæg på knap 20% og for kødeksporten på knapt 45%. Når de gunstige prisforhold ikke har medført en større mængdemæssig ekspansion, skyldes det dels, at den meget store eksport sidste år skete på grundlag af en vis besætningsreduktion, som nu søges udlignet. Hertil kommer, at de stigende priser rummer et selvstændigt element til en besætningsforøgelse. Smøreksporten har m.h.t. såvel mængder som priser ligget på samme niveau som sidste år. Også her synes eksportpriserne at ligge ret stabilt fremover. For ægeksporten er afsætningsvilkårene fortsat dårlige. Ved udgangen af 1. halvår var priserne knapt 20 % lavere end sidste år. Som følge heraf viser eksportprovenuet en nedgang på godt 50 % mod en nedgang på ca. 25 % i de udførte mængder.

TABEL 12

Procentvis ændring i landbrugseksporten for visse hovedvaregrupper.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Svin, bacon, flæsk	÷1	23	30	26	19
Hornkvæg, okse- og kalvekød	22	19	51	2	÷12
Smør	10	4	÷1	÷2	1
Ost	11	4	÷3	9	2
Æg	5	÷19	÷30	÷55	÷47
Slagtet fjerkræ	÷3	÷5	÷9	÷2	8

Den kraftigt stigende import og den for betydende erhvervsgrene stagnerende eksport har tilsammen betydet, at merimporten sammenlignet med sidste år er steget meget stærkt. I 1. kvartal androg den i alt ca. 812 mill. kr. og i 2. kvartal ca. 1355 mill. kr. mod ca. 387 mill. kr. resp. ca. 472 mill. kr. i 1963. Denne betydelige ændring i handelsbalancen har imidler-

tid ikke afspejlet sig i en tilsvarende forringelse af valutastillingen. I alt forbedredes valutastillingen i 1. kvartal i år med ca. 170 mill. kr. og i 2. kvartal med ca. 85 mill. kr. I samme tidsrum indgik som provenu af offentlige lån i udlandet ca. 180 mill. kr. resp. ca. 480 mill. kr. Af sidstnævnte beløb indestod ved kvartalets udgang ca. 90 mill. kr. i nationalbanken. I juli måned steg nationalbankens og de private bankers nettovalutabeholdning med yderligere 190 mill. kr., hvoraf 160 mill. kr. vedrørte langfristede offentlige lån (K. T. A. S. og I/S Midtkraft).

TABEL 13

Nettovalutabeholdningen i 1. halvår.

mill. kr.

	Beholdning ult. juni	Ændringer i løbet af 1. halvår Offt. udl. lån	Andet	I alt
Nationalbanken	3014	..	..	271
Private banker	÷395	..	..	÷15
I alt 1964	2619	722	÷466	256
I alt 1963	1433	825	÷60	765
I alt 1962	1048	337	÷503	÷166

Selv med forbehold over for nettovalutaindtjeningen vedr. turister m. v. er der næppe tvivl om, at der i den forløbne del af året er sket en meget betydelig privat gældsstiftelse i udlandet. Denne har tillige begrænset virkningen på den indenlandske likviditet af underskuddet på handelsbalancen.

Under indtryk af den kraftige forringelse af valutastillingen gennem 1. halvår forhøjede nationalbanken den 11. juni diskontoen med 1 %, således at den nu er 6,5 % eller det samme som før nedsættelsen sidste sommer. I begyndelsen af august måned blev dette indgreb fulgt op af en yderligere begrænsning i likviditeten, idet det bestemtes, at de private banker fremover – bortset fra visse særlige låneformer – kun kan rediskontere veksler eller belåne værdipapirer hos nationalbanken inden for en ramme, der for hvert kvartal svarer til en låntagning i indtil 20 dage (for oktober kvartal dog 30 dage) af en fjerdedel af vedkommende banks egenkapital. Da bankernes egenkapital under eet formentlig udgør omkring 2,3–2,4 mldr. kr. skulle dette indebære, at lånemulighederne begrænses til omkring 600 mill. kr. Til sammenligning kan anføres, at nationalbankens udlån på de nævnte værdipapirer, væsentligst vedrørende de private banker, ved udgangen af årets to første kvartaler udgjorde ca. 190 resp. ca. 345 mill. kr. Bortset fra det selektive element i kreditbegrænsningen synes der således også generelt at være tale om en stramning af likviditeten.

LANDBRUGETS STRUKTURPROBLEMER

I en redegørelse til regeringen[1]) – afgivet i maj i år – har formandsskabet for Det økonomiske Råd fremdraget nogle hovedproblemer vedrørende det danske landbrugs struktur.

Om baggrunden for landbrugets nuværende stilling hedder det i redegørelsen, at der i årene efter den 2. verdenskrig i de vestlige lande er sket betydelige forbedringer i produktiviteten inden for alle grene af landbrugsproduktionen. De forøgede produktionsmuligheder er imidlertid ikke blevet fulgt af en tilsvarende stigning i forbruget af landbrugsprodukter. Dette har medført afsætningsvanskeligheder, faldende priser og stagnation i landbrugets indtjening. En »normalisering« af denne situation, hvorved der atter skabes en sådan balance mellem priser og omkostninger, at landbrugets indtjening bringes på højde med de øvrige erhvervs, må først og fremmest indebære en betydelig reduktion af landbrugets arbejdskraft. En sådan finder også faktisk sted i betydeligt omfang i de fleste lande, men dog i et langsommere tempo end markedsforholdene tilsiger, fordi man gennem forskellige former for landbrugsbeskyttelse søger at opretholde landbrugets indkomster på et højere niveau end svarende til erhvervets indtjeningsmuligheder på et frit marked. Problemstillingen har gyldighed for alle vestlige lande, men for dansk landbrug forstærkes vanskelighederne, fordi erhvervets produktion traditionelt er tilrettelagt med henblik på en betydelig eksport.

TABEL 1

Landbrugets produktion og eksport af visse varer.

		1000 tons			
		1960	1961	1962	1963
Smør:	Produktion	167	171	167	149
	Eksport	118	120	115	103
Ost:	Produktion	113	122	114	122
	Eksport	75	77	80	77
Okse- og kalvekød:	Produktion	254	251	277	294
	Eksport	174	162	178	210
Svinekød og flæsk:	Produktion	651	670	682	695
	Eksport	456	476	496	519
Fjerkrækød:	Produktion	56	77	84	77
	Eksport	39	58	59	62
Æg:	Produktion	138	127	113	109
	Eksport	87	71	55	42

Kilde: Statistiske Efterretninger nr. 11 1964.

[1]) Strukturproblemer i dansk landbrug. En redegørelse til regeringen med særlig henblik på udformningen af en langsigtet landbrugspolitik. Maj 1964.

Behovet for en tilpasning af dansk landbrugs struktur til de ændrede vilkår vil efter formandsskabets opfattelse være bestemt af

(1) de fremtidige afsætningsforhold i udlandet
(2) den produktionstekniske udvikling
(3) afvandringen (rekrutteringsmulighederne).

(1) En vurdering af eksportmulighederne for dansk landbrug er såvel på kort som på langt sigt behæftet med en betydelig usikkerhed. Denne gælder ikke så meget udviklingen i forbruget som udviklingen i den indenlandske produktion i de traditionelle importlande. Generelt må man også fremover forvente, at stigningstakten i efterspørgselen efter landbrugsvarer vil være væsentligt langsommere end for industrielle varer og tjenesteydelser, dog med nogen forskel de enkelte varer imellem. Det er således den almindelige vurdering, at efterspørgselsforholdene for okse-, kalve- og fjerkrækød vil tegne sig noget gunstigere end for smør og flæsk, ligesom man må forvente, at efterspørgselen efter konserves og andre mere bearbejdede landbrugsvarer vil stige hurtigere end efterspørgselen efter de traditionelle produkter.

Derimod er det vanskeligt at bedømme udviklingen i den indenlandske produktion – og dermed selvforsyningsgraden – på de vigtigste eksportmarkeder. Det engelske marked, der hidtil har været frit, synes nu i højere grad at blive præget af markedsordninger, hvorved priserne stabiliseres gennem begrænsninger i de mængdemæssige tilførsler.

For fællesmarkedets vedkommende udgør de danske leverancer kun en beskeden del af det samlede forbrug inden for området. I forbindelse med den eksisterende markedsregulering, der på én gang stimulerer produktionen og hæmmer forbruget, betyder dette, at selv mindre udsving i forholdet mellem fællesmarkedets forbrug og produktion kan medføre betydelige ændringer i afsætningsmulighederne for den danske landbrugseksport.

På lidt længere sigt vil produktionsudviklingen inden for dansk landbrugs traditionelle aftagerlande efter formandsskabets opfattelse afhænge af især to faktorer: På den ene side de fremdeles betydelige muligheder for en øget produktivitet og på den anden side tempoet i afvandringen fra landbrugserhvervene. Der består den sammenhæng mellem dem, at tempoet i afvandringen af arbejdskraft vil være afgørende for, i hvilket omfang en forøget produktivitet vil resultere i en forøget produktion. Også her må man regne med en noget forskellig udvikling for de forskellige varer. Kvæghold et – især malkekvæghold et – er stærkt arbejdskrævende, hvorfor produktionen af kød og mælk vil være ret følsom over for afvandringen af arbejdskraft. Derimod antages det, at produktionen af flæsk, æg og fjerkrækød forholdsvis let lader sig »industrialisere«. Bortset fra en konstatering af, at tempoet i afvandringen fra landbrugserhvervet vil afhænge af indtje-

ningsmulighederne i landbruget på den ene side og i byerhvervene på den anden, giver redegørelsen ingen nærmere analyse af denne problemstilling.

Til de mange usikkerhedsmomenter ved en vurdering af de fremtidige muligheder for dansk landbrugseksport knytter sig endelig det stadigt åbne spørgsmål om Danmarks stilling inden for de europæiske markedsdannelser. Efter formandsskabets opfattelse må man her anlægge en forsigtig vurdering. »Ved en fortsættelse af den prispolitik, som nu føres i fællesmarkedslandene kan man dog ikke se bort fra, at det på nogle områder kan blive nødvendigt at gennemføre en produktionsregulering, således at det er tvivlsomt, om dansk landbrug selv i et udvidet fællesmarked får mulighed for fuldt ud at udnytte sin konkurrenceevne på kvalitet og pris.«

(2) Dansk landbrug har traditionelt været karakteriseret ved et stort antal selvstændige – for størstedelen ret små – brug. I årene siden 2. verdenskrig synes denne ejendomsstruktur imidlertid langsomt at blive ændret, dels ved samdrift af flere ejendomme[2]), dels ved egentlig nedlæggelse af nogle brug og dels ved, at ejerne af et betydeligt antal mindre brug nu kun driver disse som deltidsarbejde. Udviklingen kan illustreres ved nedenstående tabel.

TABEL 2

Antal landbrugsejendomme 1950–63.

Areal i ha	1950	1960	1963	Pct.vis ændring 1950–60	Pct.vis ændring 1960–63
Under 5	42.922	37.140	27.283	÷13,5	÷26,6
5–10	55.165	54.346	49.128	÷1,5	÷9,6
10–15	32.554	32.671	33.068	+0,3	+1,2
15–30	49.465	48.482	49.390	÷2,0	+1,9
30–60	21.401	19.622	20.458	÷8,3	+4,3
60–120	3.390	2.948	3.167	÷13,0	+7,4
120 og derover	938	867	899	÷7,6	+3,7
I alt	205.835	196.076	183.393	÷4,8	÷6,5

Kilde: Statistisk Arbog 1951 og 1961 samt Statistiske Efterretninger nr. 19 1964.

Medens udstykningen i den første del af perioden havde et betydeligt omfang, og samdrift kun var tilladt i begrænset omfang, er udstykningen i de seneste år næsten ophørt, og siden 1962 er der sket en væsentlig lempelse i samdriftsreglerne[2]).

Selv om en ændring i ejendomsforholdene således er i gang, »har den

[2]) Fra juni 1962 er det tilladt at nedlægge ejendomme på under 5 ha af den bedste jord, dersom jorden sammenlægges med ejendomme, der herved ikke kommer op over 12 ha af bedste jord. Sammenlægninger herudover kræver landbrugsministeriets tilladelse. Nedlægning af statshusmandsbrug kræver dog altid tilladelse. Fra januar 1963 blev der åbnet adgang til samdrift af 2 ejendomme i indtil 8 år. Til fortsat samdrift kræves landbrugsministeriets tilladelse.

tekniske udvikling hidtil i det store og hele ladet landbrugets ejendomsstruktur upåvirket, idet rationaliseringen inden for landbruget helt overvejende har haft karakter af en rationalisering af arbejdet i de enkelte bedrifter. Med de voksende investeringskrav ... bliver en rimelig udnyttelsesgrad for investeringer i materiel og bygninger imidlertid af stedse større betydning for de økonomiske resultater, der kan opnås. Da samtidig både den maskintekniske og den bygningstekniske udvikling går i retning af voksende enheder, vil mulighederne for en fortsat nedbringelse af produktionsomkostningerne gennem rationalisering og mekanisering inden for det enkelte brug blive afhængige af, at der skabes forudsætninger for den nødvendige forøgelse af den enkelte bedrifts omsætning. Hvis landbruget som helhed kun har begrænsede muligheder for at udvide sin afsætning, må en sådan størrelsesrationalisering føre til en kraftigere reduktion af det samlede antal landbrugsbedrifter end ellers påkrævet.« Hovedformålet med en strukturrationalisering må efter formandsskabets opfattelse derfor være at muliggøre en øget omsætning pr. bedrift og pr. beskæftiget. Det anføres i denne forbindelse, at medens den gennemsnitlige omsætning pr. ejendom i de seneste år har været 40.000–50.000 kr., tyder en svensk undersøgelse på, at en mindsteomsætning på 100–150.000 svenske kr. er en forudsætning for rentabel drift, hvis arbejdskraften skal aflønnes på linie med byerhvervene og den investerede kapital opgøres til genanskaffelsespriser. Redegørelsen behandler ikke dette spørgsmål nærmere i relation til dansk landbrug, men de foreliggende oplysninger om bruttoudbyttet (omsætningen) pr. ha for brug af forskellig størrelse (cf. tabel 3) lader formode, at kun omkring en femtedel af de nu eksisterende brug i 1962–63 havde en omsætning på over 100.000 kr. Hvis derfor de svenske »måltal« har gyldighed også for Danmark, vil en strukturrationalisering indebære en meget betydelig forøgelse af den gennemsnitlige ejendomsstørrelse, fra omkring 10–15 ha til 30–40 ha.

Undersøgelsen af de enkelte produktionsgrene viser iflg. redegørelsen, at nettoudbyttet for malkekvægholdet er stigende indtil en besætningsstørrelse på ca. 40 køer. Tilsvarende – endnu ikke afsluttede undersøgelser – over flæske- og fjerkræproduktionen tyder på, at stordriftsfordelene her er endnu mere udtalte end for koholdet. Endelig antages markbruget at være det område, hvor stordriftsfordelene gør sig stærkest gældende. For alle produktionsgrene er der således stordriftsfordele til stede, men der synes på den anden side ikke at være udtalte fordele ved produktion i en meget stor målestok. Selv en meget omfattende lempelse af de nugældende regler for samdrift og nedlæggelse af brug vil derfor næppe medføre godsdannelse i større omfang.

Nu er ejendomsstørrelsen kun én side af strukturproblemet, og dens anvendelighed som målestok for en rationalisering har kun mening, hvis

TABEL 3

Omsætning, omkostninger og indtjening i landbruget 1962–63.

	u. 10 ha	10–20 ha	20–30 ha	30–50 ha	50–100 ha	100 ha og derover
I. Bruttoudbytte						
Planteavl	232	314	472	587	715	1129
Husdyrhold	4093	3141	2556	2155	1821	1219
Andre indtægter	135	84	65	54	48	62
I alt	4460	3540	3093	2796	2584	2410
Udlodning fra kornudlign.fond og rationaliseringsfonden	267	146	82	69	64	65
I alt	4727	3686	3175	2865	2648	2475
II. Driftsomkostninger						
Fremmed arbejdskraft	56	214	355	440	513	597
Vareforbrug	1859	1370	1110	997	929	814
Vedligehold. og afskrivning	582	529	495	447	420	417
Andre omk.	252	200	174	147	136	133
I alt excl. ejd.skatter	2749	2312	2130	2027	1985	1904
Ejendomsskt.	98	101	113	105	96	113
I alt	2847	2413	2243	2132	2081	2017
III. Nettoindtægt af den gældfri ejendom (I÷II)	1880	1272	928	729	554	401
IV. Forrentning af investeret kapital med 5 % p. a.	429	336	314	289	259	244
V. Familiens opnåede arbejdsfortjeneste	1451	936	614	440	295	157
VI. Familiens arbejdsfortjeneste excl. fondsudlodn. og ejendomsskatter	1282	892	649	480	340	262
VII. Beregnede lønudgifter for familiens arbejde	1673	1074	742	554	368	183

produktionens sammensætning i øvrigt er nogenlunde ens for samtlige brug. Dette er vel næppe tilfældet i dag og vil langt mindre være det, såfremt den hidtidige alsidige driftsform opgives til fordel for en langt mere specialiseret produktion. En sådan ændring er allerede sket i beskedent omfang, og trods den større økonomiske risiko, der følger med en specialiseret drift, er det formandsskabets opfattelse, at denne linie bør videreføres. Som et passende mål for bedriftsstørrelsen i landbruget har man derfor som nævnt valgt ejendommens omsætning.

(3) Mellem afvandringsproblemet og den produktionstekniske udvikling består en vekselvirkning. Den relative fordyrelse af arbejdskraft i forhold til andre produktionsfaktorer har og forventes fremover at ville gøre en substitution af arbejdskraft til fordel for maskiner og redskaber rentabel – og, såfremt en efterslæbning af indkomstudviklingen i landbruget skal undgås – nødvendig. Dette indebærer som nævnt ovenfor en tilpasning af landbruget i retning af større bedriftsenheder.

På den anden side har afvandringen fra landbruget i de seneste år taget et sådant omfang, at rekrutteringen af afløsere til det nuværende antal brug i løbet af få år må blive et selvstændigt problem, hvis løsning nødvendiggør en strukturtilpasning af den føromtalte art. Fra 1950 til 1960 er antallet af medhjælpere i landbruget faldet fra ca. 214.000 til ca. 128.000, og frem til 1963 er antallet yderligere formindsket til ca. 87.000 personer.

TABEL 4

Landbrugets arbejdskraft.

(1000 personer)

Juli-tællingerne

		1950	1960	1963
Fast medhjælp:				
Børn og slægtninge:	Mænd	42.9	28.5	22.1
	Kvinder ...	26.9	11.7	7.2
	I alt	69.8	40.2	29.3
Fremmed medhjælp uden egen husstand:	Mænd	73.9	50.0	30.4
	Kvinder ...	29.6	15.0	7.2
	I alt	103.5	65.0	37.6
Fremmed medhjælp med egen husstand:	Mænd	17.7	14.4	13.3
	Kvinder ...	5.3	2.3	1.2
	I alt	23.0	16.7	14.5
I alt fremmed medhjælp		126.5	81.7	52.1
I alt fast medhjælp		196.3	121.9	81.4
Løs medhjælp		17.9	6.4	5.3
I alt medhjælp		214.2	128.3	86.7

Kilde: Statistisk Årbog.

En tilsvarende udvikling – om end mindre dramatisk – gælder for de selvstændige landbrugere. Fra 1950 til 1960 formindskedes disses antal med ca. 9000 til ca. 183.000 personer. Som det fremgår af nedenstående oversigt, har rekrutteringen af unge landmænd i perioden ikke kunnet opveje afvandringen, således at aldersfordelingen er blevet ændret mærkbart i retning af et øget antal ældre selvstændige. Til belysning af generationsproblemet nævnes i redegørelsen, at yderpunkterne i beregningerne over re-

krutteringsgrundlaget ligger på ca. 2000 og ca. 3500. Ved en gennemsnitlig brugertid på 35 år giver dette grundlag for driften af 70.000 resp. 120.000 brug. I beregningerne er der regnet med en stabilisering af medhjælperantallet på det nuværende niveau.

TABEL 5

Antal selvstændige landbrugere 1950–60.

Alder	Antal 1950	Antal 1960	Pct.vis ændring
Under 34 år	30.472	26.154	÷13,5
35–44 år	50.975	40.666	÷20,4
45–54 år	52.718	50.839	÷3,6
55 år og derover	57.841	65.129	+12,6
I alt	192.006	182.788	÷4,8

Kilde: Statistiske Efterretninger nr. 8 1964.

Medens usikkerhedsmomenterne, der knytter sig til en vurdering af de fremtidige muligheder for dansk landbrugseksport, efter formandsskabets opfattelse er så betydelige, at der ikke kan drages nogen entydig konklusion, vil den produktionstekniske udvikling og afvandringen i sig selv motivere en strukturtilpasning af det danske landbrug. Der kan imidlertid ikke »peges på nogen bestemt arealstørrelse eller en bestemt driftsform som den mest hensigtsmæssige under de fremtidige produktions- og afsætningsforhold. ... Der er ... ikke tvivl om, at der må ske en forøgelse af den gennemsnitlige arealstørrelse, ligesom der må finde en forøgelse sted af den typiske besætningsstørrelse og som hovedregel tillige en forenkling af driftsformen på den enkelte bedrift.«

I et særligt kapitel omtales de nugældende regler for erhvervelse, samdrift og nedlæggelse af landbrugsejendomme. Gennemgangen konkluderer, at mulighederne for en fri strukturtilpasning, bortset fra samdrift, er ret begrænsede, og at »en så vidtgående dispensationspraksis, som vil være nødvendig for at muliggøre sammenlægningen op gennem alle brugsstørrelser, reelt vil være ensbetydende med en ændring af formålet i den gældende lovgivning. ... En liberalisering af jordpolitikken kan ... i praksis kun gennemføres ved en yderligere lempelse af bestemmelserne om nedlægning og sammenlægning i loven om landbrugsejendomme.« Eventuelle politisk uønskede virkninger i retning af godsdannelser – der som nævnt ikke synes at kunne motiveres ud fra driftsøkonomiske hensyn – vil kunne imødegås ved en udvidelse af de nugældende regler om statens forkøbsret til landbrugsejendomme. Det er formandsskabets opfattelse, at finansieringsproblemer inden for landbruget vil lettes, såfremt det tillades aktieselskaber m. fl. at drive landbrugsvirksomhed, og at en sådan ændring i de gældende regler også bortset herfra er ønskelig.

Om de eksisterende landbrugsordninger hedder det i redegørelsen, at »Selv om støtteforanstaltningerne ikke måtte have virket afsvækkende på strukturtilpasningen, vil der dog kunne rettes den indvending mod tilskudsordningernes udformning – som også mod anvendelsen af provenuet af hjemmemarkedsordningerne – at der ikke positivt sigtes mod fremme af såvel strukturrationalisering som rationalisering af den enkelte bedrift.«

Medens man ikke har kunnet påvise uheldige virkninger på produktionen som følge af hjemmemarkedsordninger for animalske produkter, er disse klart indtruffet som følge af brødkornsordningen. Fra 1958, hvor ordningen blev indført, til 1962 er brødkornsarealerne blevet udvidet med ca. 60% og produktionen fordoblet, således at der uanset indmalingspligten er fremkommet et overskud, der med betydeligt tab for statskassen har måttet afsættes fortrinsvis som foderkorn til landmændene. Udbetalingerne fra landbrugets rationaliseringsfond – ejendomstilskud, tilskud efter koantal og tilskud til nedsættelse af priserne på kunstgødning – vurderes ikke nærmere, men det anføres, at udbetalingskriterierne er valgt mere af bekvemmelighedshensyn end ud fra overvejelser over deres økonomiske virkninger.

I et appendix behandles landbrugserhvervets nettovalutaindtjening. Det understreges, at et erhvervs nettovalutaindtjening ikke på længere sigt kan tillægges en sådan betydning, at det bør indgå i overvejelserne over ønskeligheden af en strukturrationalisering. Det afgørende i en samfundsøkonomisk rentabilitetskalkyle er ikke nettovalutaindtjeningen, men derimod aflønningen af de i erhvervet beskæftigede. Det påpeges desuden, at man ved en sammenligning mellem forskellige erhverv på den ene side må tage hensyn til såvel den direkte import som til importindholdet i de her i landet videreforarbejdede varer, der anvendes i det pågældende erhverv. Af denne direkte og indirekte import skal man ved opgørelsen af nettovalutaindtjeningen på den anden side kun medregne den andel, der vedrører eksporten.

TABEL 6

Nettovalutaindtjening i forskellige erhverv 1953 og 1958.

	Export	Direkte og indirekte råvare-importindhold i exporten		Nettovaluta-indtjening
1953	mill. kr.	mill. kr.	pct.	mill. kr.
Landbrug	3608	451	12,5	3157
Industri	2163	554	25,6	1609
Øvrige erhverv	2237	346	15,5	1891
I alt	8008	1351	16,9	6657
1958				
Landbrug	3524	564	16,0	2960
Industri	4292	1082	25,2	3210
Øvrige erhverv	3751	568	15,1	3183
I alt	11567	2214	19,1	9353

Som indledningsvis nævnt er redegørelsen udarbejdet »med særligt henblik på udformningen af langsigtet landbrugspolitik.« I relation til dette konkrete formål forekommer redegørelsen at være holdt i ret generelle vendinger. Den fremhæver ønskeligheden af mere liberale regler for erhvervelse, sammenlægning og nedlægning af landbrugsejendomme, af øget støtte til mejerirationalisering, til uddannelse og forskning samt til finansiering af strukturforbedringer, men der synes i højere grad at være tale om en opregning af problemstillinger og handlingsmuligheder end om en egentlig analyse af deres indbyrdes betydning og sandsynlige konsekvenser. Det fremgår således ikke, om en delvis løsning af de opregnede problemstillinger – eller »isoleret« løsning af visse problemer – må forekomme hensigtsmæssig i relation til den almindelige målsætning: at bringe landbrugets faktorindkomst op på niveau med byerhvervenes. En nylig publiceret undersøgelse[3]) tyder på, at dette – for så vidt angår ejendomsstrukturen – ikke er tilfældet.

[3]) G. Thorlund Jepsen: Strukturændringer i dansk landbrug. Skrifter fra Aarhus Universitets økonomiske Institut, nr. 16. Universitetsforlaget i Aarhus 1964.

10–9–1964

H. K.